

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ІЗ ПРАВОЗНАВСТВА

Т. О. Ремех,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: remeh-tatyana@yandex.ru*

Стаття присвячена проблемі реалізації міжпредметних зв'язків у чинних шкільних підручниках із правознавства. Висвітлено прояви міжпредметних зв'язків у правознавстві та основні методи їх впровадження на уроках. Описано варіанти міжпредметних зв'язків предмета «правознавство» з курсами історії, економікою та літературою. Показано місце міжпредметних зв'язків на різних етапах уроку правознавства. Викладений у статті матеріал проілюстровано конкретними прикладами з підручників із правознавства.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, підручник із правознавства, шкільне правознавство.

Постановка проблеми. Вивчаючи шкільні правознавчі курси, учні проникають углиб важливих питань юриспруденції. Утім, система шкільної правової освіти не має на меті підготування професіоналів у галузі права. Відтак завдання вчителя правознавства полягає в тому, щоб системою відповідних методичних прийомів навчити школяра, який опанує основи правової науки, правомірної поведінки і важливих умінь в правовій сфері.

Наголосимо, що право як продукт духовної сфери людської діяльності виконує значиму функцію регулювання суспільних відносин, впливаючи на всі галузі життя людей. Саме цей факт слугує вагомою підставою для встановлення різноманітних форм міжпредметних зв'язків при викладанні шкільного правознавства.

Зазначимо, що навчання сучасних учнів у школі носить системний характер, а це означає, що вибудовування різних навчальних предметів і курсів, пропонуваних для вивчення ними, має здійснюватися логічно й за певного взаємозв'язку один з одним.

Аналіз останніх наукових досліджень. Розпочнемо з вказівки на те, що в загальному плані під між предметними зв'язками розуміється «взаємне узгодження навчальних програм, зумовлене системою наук і дидактичною метою» [1, 287]. Значення міжпредметних зв'язків, на думку С. Гончаренка, полягає в тому, що вони «формують конкретні знання учнів, включають їх в оперування пізнавальними методами, які мають загальнонауковий характер (абстрагування, моделювання, аналогія, узагальнення тощо)» [1, 287].

Дослідниця й методист О. Певцова вважає, що міжпредметні зв'язки в навчанні правознавства проявляються у такому: 1) встановлення взаємозв'язків

різних навчальних курсів за змістовим аспектом (у тому числі між досліджуваними явищами, подіями, фактами); 2) проведення взаємоузгоджених форм навчальної роботи; 3) встановлення наступності у формуванні вмінь і навичок діяльності [3, 142].

А. Уйбо, аналізуючи суть міждисциплінарного підходу (аналогом у системі середньої освіти є міжпредметний підхід) зазначає: «... якщо дисциплінарний підхід дає можливість отримувати різноманітні перерізи досліджуваного об'єкта, то завдання міждисциплінарного підходу полягає в його об'ємному відображенні ... Міждисциплінарний підхід покликаний, поєднуючи дані окремих дисциплін про будову об'єкта і розкриваючи нові зв'язки між його різними рівнями, дати теоретичне системне уявлення про основні закономірності функціонування й розвитку об'єкта як цілого» [9].

Розвиваючи цю думку, ряд науковців під сукупністю форм міждисциплінарного підходу розуміють багаторівневе утворення, що реалізується на практиці в робочих навчальних планах основних освітніх програм, програмах навчальних дисциплін, що входять до них, зокрема, суспільствознавчих. На їхню думку, розгляд міждисциплінарних зв'язків із позицій цілісності навчально-виховного процесу показує, що вони функціонують на рівні трьох взаємопов'язаних типів: змістово-інформаційних; операційно-діяльнісних; організаційно-методичних. Відтак міждисциплінарний підхід є інтеграцією – найвищою формою виразу єдності цілей, принципів, змісту, форм організації процесу навчання, спрямовану на інтенсифікацію всієї системи підготовки студента [4].

Аналіз наукової літератури та наш багаторічний досвід викладання правознавства, історії та курсу «Людина і світ» дозволяє стверджувати, що основним способом реалізації міжпредметного підходу на уроках із суспільствознавчих предметів узагалі й правознавства зокрема є актуалізація знань учнів. Ми погоджуємося з думкою Н. Письменної про те, що це передбачає: 1) створення проблемних внутрішньопредметних ситуацій, які розв'язуються за допомогою реалізованих міжпредметних зв'язків; 2) раціональний відбір навчального матеріалу для логічного вибудовування міжпредметної відповідності [5, 75].

Мета статті. Пропонована стаття має на меті виявлення й аналіз шляхів реалізації міжпредметних зв'язків у сучасних шкільних підручниках із правознавства.

Основна частина. Зазначимо, що засвоєні раніше учнями знання, дотичні до предмета *Правознавство*, мають використовуватися при опануванні ними нових тем правознавчих курсів. Тому вчителю, який викладає правознавство, слід бути добре обізнаним у тих навчальних проблемах, що вивчалися учнями в інших предметах – історії, біології, економіки, географії, літературі тощо.

На нашу думку, для реалізації міжпредметних зв'язків із різними шкільними предметами і курсами відповідні запитання мають міститися безпосередньо в підручниках із правознавства. Відмітимо, що такі запитання й завдання є ефективними на будь-якому етапі уроку, а тому можуть бути вмі-

щені в підручнику і як мотиваційні завдання, і як завдання щодо актуалізації знань учнів, і як випереджуючі завдання, і як підсумкові завдання тощо. Проаналізуємо ступінь реалізації міжпредметних зв'язків у чинних шкільних підручниках із правознавства.

Розпочнемо з того, що особливого значення, як уже зазначалося, робота із встановлення й проявлення міжпредметних зв'язків набуває на етапі актуалізації знань учнів. Адже саме міжпредметні зв'язки відіграють важливу роль у розвитку системного мислення школярів [1, 287]. Саме для актуалізації знань учнів учитель може запропонувати серію запитань, пов'язаних, наприклад, із курсом історії: «Пригадайте, що являли собою...», «Які події відбувалися в цей період...», «Які історичні факти можуть підтвердити вашу позицію...» і т.п. Відмітимо, що проведений нами аналіз шкільних підручників із правознавства виявив широкий масив запитань і завдань щодо міжпредметних зв'язків із курсами всесвітньої історії та історії України. Наведемо кілька прикладів таких запитань і завдань, що містяться в підручниках із правознавства:

Із курсу історії пригадайте, у чому полягали поділи правці [2, 9];

Пригадайте, що таке магдебурзьке право [8, 213];

Пригадайте ознаки первісного суспільства [7, 11];

Спираючись на історичні знання, запишіть у вигляді короткого переліку явища, що з'явилися у суспільстві з виникненням держави [7, 13];

Які види монархій і республік вам відомі з курсу історії? [7, 27];

Пригадайте з курсу історії України державні утворення, що існували на території України [7, 82].

Міжпредметні зв'язки правознавства мають встановлюватись і з іншими шкільними предметами та курсами. Наприклад, з літературою, географією, економікою. Насамперед у старших класах важливо інтегрувати економічні й правові знання учнів, тим паче, що правознавство й економіка є складниками однієї освітньої галузі – «Суспільствознавство». Наприклад, вивчаючи теми розділу «Господарське право України» курсу правознавства профільного рівня, учні можуть пригадати особливості ринкової економіки, дії закону попиту і пропозиції, ознаки підприємництва і т.п. Правові та економічні поняття взаємоузгоджуються при вивченні таких питань, як право на працю в Україні (9-й клас), загальна характеристика галузей права (фінансового, земельного, трудового) (10-й клас, рівень стандарту), правове регулювання трудових відносин (11-й клас, профільний рівень) та ін. Так, приміром, роз'яснюючи особливості правового статусу працівника, вчитель правознавства має акцентувати увагу учнів на правовому регулюванні взаємовідносин працівника і роботодавця. Однак усвідомити це без знань економічної основи суспільного виробництва, розуміння ринку праці, поняття робочої сили учням буде складно. Для підтвердження висловленої думки наведемо ще один приклад – при вивченні учнями питань споживання в економічному сенсі не обійтися без правового контексту. Утім, якраз зазначені нами міжпредметні зв'язки практично відсутні в усіх шкільних підручниках із правознавства.

Ліпше справа на перший погляд складається з такими предметами як українська й зарубіжна література. Окремі автори підручників використовують цитати українських і зарубіжних письменників і поетів та завдання до них практично в кожному параграфі підручника. Яскравим прикладом такого підходу є підручник із правознавства для 10-го класу авторського колективу у складі С. Гавриша, В. Суткового, Т. Філіпенко, де майже кожний параграф починається висловлюванням Григорія Сковороди [8]. Наведемо кілька прикладів.

Тема «Особа, суспільство, держава» (параграф 5 згаданого підручника) починається так:

Г. Сковорода про людину і особистість:

«Вода без риби, повітря без пташок, час без людей бути не можуть».

«Не тіло, а душа є людиною».

Проблемне запитання:

Що різнить та що поєднує поняття «людина», «особистість», «особа», «громадянин»?

Прочитайте вислови українського філософа. Яке з названих вище понять більше відповідає поданим думкам мислителя, ніж вжите ним поняття «людина»? Поясніть. [8, 56].

Епіграфом до теми 11-12 «Правопорядок і правопорушення» є таке:

Г. Сковорода про порядок, правосвідомість та порушення соціальних норм:

«Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею».

«О, солодкий шлях життя, коли совість чиста!»

«Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме хорошого, то звертатиметься до поганого».

Залишимо поза увагою специфіку філософії серця Г. Сковороди й навіть не зупинятимуся на тому, що до цитат почасти відсутні будь-які завдання для учнів, а задамося питанням: чи проявляються в таких і подібних завданнях, уміщених у підручниках із правознавства, міжпредметні зв'язки? На нашу думку, скоріше «ні» як «так» принаймні з двох причин: перша полягає в тому, що «прив'язування» окремих цитат до тих чи інших тем підручника є доволі штучним і не відображає природи міжпредметних зв'язків; друга причина зводиться до того, що сучасна інтерпретація ідей мислителів минулого суттєво відрізняється від розуміння сказаного ними в ту історичну епоху. Тому такий підхід до побудови змісту підручника й формулювання завдань для учнів перевантажує зміст і ускладнює роботу учнів із підручником на уроці.

Спробуємо навести приклад завдання для учнів 10-го класу, що, на нашу думку, віддзеркалює міжпредметні зв'язки правознавства і літератури: *Пригадайте твори, що вивчалися на уроках української і зарубіжної літератури, в яких підіймалися земельні питання. Як вони вирішувалися? [7, 185].*

Розвиваючи наші міркування, зазначимо, що міжпредметні зв'язки можуть встановлюватися також на початку уроку в процесі організації мотиваційних

установок щодо вивчення правових питань. Особливо це стосується засвоєння учнями понятійного апарату предмета. Так, оголошуючи тему уроку, вчитель може запропонувати учням пояснити чільне поняття теми через уже відоме з іншого предмета визначення такого поняття. Наприклад, «форма» (у темі «Джерела (форми права)», «Форми держави», 10-й клас), «функція» (у темі «Основні функції держави» 10-й клас), людина (у темі «Людина, особа, громадянин», 10-й клас), система (у темі «Система права», 10-й клас), «конституція» (у темі «Чому конституція є основним законом України», 9-й клас) і т.д. І хоча важливість таких завдань в плані розвитку асоціативного мислення учнів очевидна, чинні підручники з правознавства містять лише одичні завдання такого типу.

Зазначимо, що реалізація міжпредметних зв'язків може здійснюватися:

- по горизонталі, коли йдеться про необхідність враховувати зміст навчальних курсів, що вивчаються паралельно з основними (наприклад, «Правознавство (профільний рівень)» і «Права людини» в старшій школі);

- по вертикалі, коли в освітньому закладі встановлюються певні особливості вивчення правових курсів з 1-го, припустимо, класу до 11-го (наприклад, досить поширений в українських школах у недавньому минулому курс «Права дитини»).

Наголосимо й на тому, що міжпредметні зв'язки можуть встановлюватися шляхом створення певної системи методичних прийомів, які результативно використовуються при вивченні різних навчальних курсів. Так, використання методів ситуативного моделювання, проведення ділових ігор може умовно об'єднати процес розгляду тем різних курсів. Школярі, навчені працювати в певному режимі пізнання навколишньої дійсності, досягають хороших результатів і у навчанні правознавства. Утім, завдань такого типу годі шукати в підручниках з правознавства, що лежать на партах українських учнів. Скоріш за все це є більше завданням учителя в класі, аніж автора підручника.

Зазначимо, що більшість фахівців виділяють такі усталені в методиці навчання шляхи реалізації міжпредметних зв'язків: врахування вчителем наявного в учнів багажу знань при використанні різноваріантних методів навчання; відтворення учнями вже знайомої інформації (як основи) в логічному зв'язку зі змістом конкретного уроку з правознавства. Таким чином, наявну в учнів базу знань вчитель має накласти нову навчальну інформацію [3, 145-146].

Висновки. Отже, міжпредметні зв'язки в навчанні школярів можуть розглядатись як дидактичний принцип і як умова, що включає цілі, завдання, зміст, методи, засоби, форми навчання різних предметів. Міжпредметні зв'язки відображають комплексний підхід до навчання, що уможливує виділення як головних елементів змісту освіти, так і взаємозв'язки між окремими навчальними предметами. Відтак учителю необхідно бачити ті зв'язки, що мають враховуватися в змісті шкільних курсів правознавства, й ті, які йдуть від правознавства в інші навчальні предмети.

Проведений нами аналіз шкільних підручників із правознавства показав, що міжпредметний підхід зреалізований в них фрагментарно та в основному стосується шкільних курсів історії, інколи – етики. Викликає сумнів, що кожний практикуючий учитель на кожному уроці ставитиме й виконуватиме завдання щодо реалізації міжпредметних зв'язків при навчанні учнів правознавства. Тому автори підручників мають включати відповідні запитання й завдання на міжпредметні зв'язки у зміст підручника на різних етапах вивчення учнями навчального матеріалу, що сприятиме як створенню цілісної світоглядної картини, так і розвитку системного мислення школярів.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
2. Наровлянський О.Д. Правознавство : Підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : профільний рівень. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.
3. Певцова Е.А. Теория и методика обучения праву: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 400 с.
4. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / [З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; за ред. З. Н. Курлянд]. – К. : Вища шк., 2005. – 459 с.
5. Письменна Н.О. Формування ціннісно-сміслового ставлення до людини в процесі навчання суспільствознавчих дисциплін майбутніх працівників правоохоронних органів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Письменна Наталія Олексіївна / Інститут педагогіки НАПН України. – К., 2012. – 274 с.
6. Пометун О.І., Ремех Т.О. Правознавство. Практичний курс : підручник для 9 кл. / О.І. Пометун, Т.О. Ремех. – К. : Літера ЛТД, 2009. – 192 с., іл.
7. Пометун О.І., Ремех Т.О. Правознавство: підручник для 10 кл. / О.І. Пометун, Т.О. Ремех. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 224 с.
8. Правознавство : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. Закл. : рівень стандарту, академічний рівень / С.Б.Гавриш, В.Л.Сутковий, Т.М.Філіпенко. – К. : Генеза, 2010. – 416 с.
9. Уйбо А. Реконструкция исторического прошлого как междисциплинарная задача / А. Уйбо // Ученые зап. Тартус. ун-та. «Смысловые концепты историко-философского знания». Труды по философии. – Т. XXXV. – 1990. – С. 76–92. – Электронный ресурс – Режим доступа : <http://abuss.narod.ru/Biblio/uibo.htm>.

References

1. Honcharenko S.U. Ukrain's'kyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk. Vydannia druhe, dopovnene i' ypravlene. – Rivne : Volyns'ki oberehy, 2011. – 552 s.
2. Narovlians'kii O.D. Pravoznavstvo : Pidruch. dlia 10 kl. zahal'noosvit. navch. zackl. : profil'nyi riven'. – K. : Hramota, 2011. – 272 s.
3. Pevtsova E.A. Teoriia i metodika obucheniia pravu: Ucheb. dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenii. M.: Gumanit. izd. centr VLADOS, 2003. 400 s.

4. Pedahohika vyshchoi shkoly : navch. posib. / [Z. N. Kurliand, R. I. Khmeliuk, A. V. Semenova ta in.; za red. Z. N. Kurliand]. – K. : Vyshcha shk., 2005. – 459 s.

5. Pys'menna N.O. Formuvannya tsinnisno-smyslovoho stavlennia do liudyny v protsesi navchannia suspil'stoznavchyykh distsyplin maibutnikh pratsivnykiv pravoohoronnykh orhaniv: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Pys'menna Nataliia Oleksiivna / Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. – K., 2012. – 274 s.

6. Pometun O.I., Remekh T.O. Pravoznavstvo. Praktychnii kurs : pidruchnyk dlia 9 kl. / O.I. Pometun, T.O. Remekh. – K. : Litera LTD, 2009. – 192 s., il.

7. Pometun O.I., Remekh T.O. Pravoznavstvo: pidruchnyk dlia 10 kl. / O.I. Pometun, T.O. Remekh. – K.: Litera LTD, 2010. – 224 s.

8. Pravoznavstvo : pidruch. dlia 10 kl. zahal'noosvit. navch. Zakl. : riven` standartu, akademichnyi riven` / S.B.Havrysh, V.L.Sutkovii, T.M.Filipenko. – K. : Heneza, 2010. – 416 s.

9. Uibo A. Rekonstruktsiia istoricheskogo proshlogo kak mezhdistsyplinarnaia zadacha / A. Uibo // Uchenye zap. Tartus. un-ta. «Smyslovye kontsepty` istoriko-filosofskogo znaniia». Trudy` po filosofii. – T. XXXV. – 1990. – S. 76–92. – Elektronnyi resurs – Rezhym dostupa : <http://abuss.narod.ru/Biblio/uibo.htm>.

Ремех Т. А.

РЕАЛИЗАЦИЯ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ В ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

Статья посвящена проблеме реализации межпредметных связей в действующих школьных учебниках по правоведению. Освещены проявления межпредметных связей в правоведении и основные методы их внедрения на уроках. Описаны варианты межпредметных связей предмета «правоведение» с курсами истории, экономикой и литературой. Показано место межпредметных связей на различных этапах урока правоведения. Изложенный в статье материал проиллюстрирован конкретными примерами из учебников по правоведению.

***Ключевые слова:** межпредметные связи, учебник по правоведению, школьное правоведение.*

Remeh T. O.

REALIZATION OF THE CROSS-CURRICULUM LINKS IN THE SCHOOL TEXTBOOKS ON LAW

The article is devoted to the problem of the realization of the cross-curriculum links in the modern school textbooks on Law. The presence of the cross-curriculum links in Law and the main methods of their implementation at the lessons are demonstrated. The variants of the cross-curriculum links between Law and the courses of History, Economics, and Literature were described. The place of the

cross-curriculum links at different stages of the Law lesson was demonstrated. The material which was used in the article was illustrated by certain examples from the textbook on Law.

Keywords: *cross-curricular links, textbook on Law, Law at school*

УДК 37.091.313:5

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТУ ПІДРУЧНИКІВ З БІОЛОГІЇ ДЛЯ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ НА ЗАСАДАХ ЕКОЛОГО-ЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Л. М. Рибалко,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, докторант,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: lina-ribalko@yandex.ru*

У статті обґрунтовано концептуальні основи формування структури та змісту підручників з біології для основної школи на засадах еколого-еволюційного підходу.

Ключові слова: *підручники з біології, концепція, еколого-еволюційний підхід, структура та зміст підручників з біології.*

Постановка проблеми. В умовах модернізації змісту шкільної природничо-наукової освіти відповідно до оновленого Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та нових навчальних програм постає необхідність у розробленні нових підручників, які б втілювати сучасні досягнення науки та величезний досвід теорії та практики підручникотворення.

На часі актуальною постає проблема розроблення концепції нових підручників, зокрема біології для основної школи, відповідно до нових вимог Державного стандарту та змісту навчальних програм.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз праць вітчизняних (Н.М. Буринської, Л.П. Величко, К.Ж. Гуза, В.Р. Ільченко, О.І. Ляшенка, О.М. Топузова) та зарубіжних учених (Д.І. Трайтак, А.Г. Хрипкової, Ю.І. Симашка, С.В. Суматохіна), в яких розкрито проблему підручникотворення, показав, що концепція підручника має втілювати сучасні досягнення методики навчання певної дисципліни, теорію змісту природничо-наукової освіти, теорію навчання, теорію вікової та педагогічної психології та теоретичні основи підручникотворення.

Наявний чималий досвід створення підручників з біології засвідчує, що при розробленні їх змісту автори керувалися концепціями, які реалізовува-